

халбаан, таң чир үстүндө Зина пар, таң чогул. Ипчи анзына бир хыринаң өрінген, бир саринаң ачырганган.

Олег стол кистинде дее оох чоох аразында араласпаан. Чоох-чаах бирде яблахтаңар, бирде ахчадаңар алай ба магазиннердеги кип-азах, чичең нимелердеңер полған. Ирлерни зе — тими́р-тистеңер, пүдіріг тогызынаңар. Олегке ол чоохтар артыхха тоой пилдірген, хаңанох прайзына пилдістіг иде истел парған чили. Пирееде моңис харахтарынаң стол кистиндегілерни ибир пар килип, састарын ипти сыйбаглап салча. Көринген: Олег поэзы ла мында одырча, а сағыс-көңни пу кизилердең оортах, хайда-да чалгызанох чөрче. Хости одырчатхан хыс аннаң сурыбысхан:

— Нога сым на одырчазар? Наа тогыстарыңнаңар чоохтап пиріңер. Анзына, күлімзіреп, нандыр салған:

— Пазылгалах нимедеңер хайди чоохтап алар.

Пу сурынысты ол, арда, кирек чох нимее санаан.

— Сирер, Олег, пирее хысха көөленгезер бе? — хыстың чоохтазары тың килчеткен, бирдең искен араганың ачи азыныбысхан даа полар.

Зина, хыринда чоохтанчатхан ипчизер дее көрзе, пу чоохты сиргек тыңнаан. Пүкүлее поэзы чыыныбысхан.

— Мин сағынганда, көөленіснең хыныс чүректің көглері, тартылызы. Оларны пирси пирсінең алынча пөл полчаа чогул. Минің көөленізім тооза нимее пар. Ползын ол кизи бе, аң ма, өзім ме — чүреем тартылызы пир. Пу тузыма теере алынча хысха минің угаа тың тартылыс полгалах... — Олегтің полған на сөсті тирең сағынып алып чоохтапчатханы иле пилдірген. Чоохтасчатхан хыста сынчылыг көрізін түрче тохтадыбысхан.

Андада хыстың харахтары чарых көзіңектернең Олегсер сағылыза түскеннер, наахтары, тізең, сиңне өөнең сырлалыбысхан.

Хоосчынаң хости одырчатхан хысха идіргектеніп, Зинаның чүрегі улам на үрүк сыххан. Ол, Олег пирее хысха хынчам теен полза, истинде күннирге тимде полған. Че ам пазох нимее үрүкче пу чүрек? Сирлесче. Поэзы, тізең, Олегсер көрерге туртуча, сағызын на пил салгадага тоой.

Пу кизилерниң аразында Олегтің чалгызын сизине, паары ачи түскен. Хайди ол, аны чидініп, мындартын ырах апарыбызарчы. Чахайахтыг чазызар. Көөленіс пилбеен чүрегін аарлыг сөстернең хайылдырып, паарына пазынарчы.

Хаңан даа толбас сағызы, искен арага аның сырайын улам на өкер иде сырлабысхан. Тыгул килген чүрегі ыын кирген. Табырах ла тура хонып, тонан сыххан.

— Син хайдар, Зина? — сурча чурт ээзи.

— Мин нан көрим. Олғаннар икөлең не халғаннар. Тарынмаңар. Син, Николай, хал. — Зина маңзыри сыга халған. Агаа сағам бир дее кизи кирек чогул. Парарға, парарға. Чалгысханга истиг полар, чалыннап килген чүреениң өртін ол поэзы соодар.

Ибзер килип, көзенек алнында олаңай ла одыр салған. Палалары даа Зинаның көңнін чамарат полбаан. Ойнирга тасхар ысхлабысхан. Ээгін аязынаң тайан салып, көзенек кистиндеги тирегессер көріп одырыбысты.

Амыр иир. Күскү поэзының кирегін пилче. Тирегестің пүрлері амыр сыбдырап, чирзер соон сүрізе тоолаан. Пир чалгыс пүріңек, күскү тынызынаң хорыгып, сирлесчеткен. Пүдізінең чүрекке ле тоой. Аргыстарын моңис үдесче ол чидіге. Паза хаңан даа айланмас чорыхха. Зинаның чүрегі, нимені-де кирексіп, олох пүріңек чили, талбырапчатхан.

Сизинмеен ипчи харахтарының частары, олох пүріңектер чили, көзенек иркиніне тоолаанын. Мына чүрекке тоой чалгыс пүр, халғанчызын сабахтанып-сабахтанып, салаадаң чирзер частыгып, учуга халды. Ипчинің паарынаң на ол пүр частых парған чили, исти кинетін не ачи түскен.

Иди үр одырған ол. Оңарыл килзе, илееде орай полыбыстыр. «Йо, худай, хараа пол парир. Чонымны азырирга кирек се», — чачыраңни түскен Зина, частыг харахтарын чысхлап.

ЧАЛАҢНАР

Ибири часхының сілии хайынған. Пирсінде Косо апсахтың чуртының хыринда «Жигули» тура түскен. Күнге палыңнапчатхан көппегес ниикке чөрчең машиназар аал-хончы хайди-да китеністіг көрглеен. Хайдаг пастых полчаң? Нимее килген ол апсахсар? Оңначаа чогул. Оортахтын на ибир чөрче аал улузы. Олғаннар, тізең, чалтанмас чон, хаңанох ол машинаны ибири пас чөр. Хай пирее махачылары холларынаң даа тутхлирга тидінісчоткен.

— Матап чүгүрче полар, я?

— О-о, пістің Кабриленің чон тарт чөрчең машиназынаң хай-хай артых, — школада үгренчеткен оолах кичіглеріне чарытчатхан осхас.

— У, я, писче хати.

— Одырчаңнары хайдаг нымзах. Диван на осхас.

— От... мындаг машинада мин тоғынарчыпын.

Чапсысчалар олғаннар, аал-хончых таа. Пу аалда мындаг машина полғалах полған. Сіліг дее аал полза — туюх, суулаах чирдең оортах, тайға пори чирде.

Хончыхтарың пірсі Косозар хаңанох, агаа-пуға сылтанып, кірерчік, сынап хаңаалығ алай олаңай ла аалчы көрінген полза. Мында, тізең, машина...

Илееде полған соонда, турадаң Косо апсах паза отыс азыбысхан ирен сых килділер.

Хыр саабысхан пастығ Косо уғаа көлгі. Күрең түреңмей арах сырайы улам на чиске төйі чарых. Холларын сабахтанып, аалчаа ниме-де чоохтапчатхан. Аалчы, күлімзіребізіп, чарасчатхан осхас апсахнаң, пірееде хара хойығ састығ пазынаң икіп салча. Көп чоохтанмас кізі, неке.

Апсах чоох аразында хаңазын даа сорарға маңнанмин халчатхан, аннаңар анзы оң холында аар-пеер ле абыдыл чөрче.

— Че, оолғым, хазых чөр. Адыңның тінін ідөк пик тут. Мин-де өрекеннең ам...

— Ма, Чолай, олғаннарға апар пир. Чапсых полар. Пызылах, пічірө, талған ниме... — түүнчек тудындырча аалчаа Косоның ам даа илезек инейі Ктара.

— Алғыстапчам, ічес, — Чолай, түүнчекті тудына, чылығ көрізін инейің харахтарында түрче тохтадыбысхан.

Таң істінде ол хаңан даа харахха көрбеен іезінең тиңнестірген пу инейі, таң олаңай ла кізінің кізее хайдаг чағ паарлиин синеең.

— Ам Атан хазых полған полза... — сағызын читіре чоохтабин, Косоның харахтары мөңсіресчеткен. — Пу даа чаа көп нимені тис-кер айландырыбысты чи...

— Ой, посподи, ол чааны чоохтанма... — Ктара иней апсаан тығы-рыбысхан...

Ол арада хай пірее хончыхтар чағдап килгеннер. Чолай, оларны сизін салып, нымзах изеннескен. Күрең харахтарының өтіг сустары чүректерзер чылығ ла сыхтанған. Абахай ирен: чарых омалығ, поғда сырайлығ. Күрең арах костюмының чағазында ікі орден колодкалары.

— Амыр-хазыхнаң. Мин ам — тігі районзар. Піссер ааллаңар, килзер, тың өрінерчікіс. Адрес пілчезер. Че, паза тоғасханча... — прайзына хол тудып, Чолай машинаа одырыбысхан.

Ниик машина табыс таа чох, чолда хойығ күл көдіріп, хыйығны ирт парыбысханда, Кабрис апсах, тайағына тіреніп, Косодаң сурча:

— Ноймаа килтір пу кізі?

— Мағаа тоғазарға.

— Тоғазарға тее. Туғаның ма?

— Чох. Атанның оолғы.

— А-а. Атанның тее. Я, я, таныпчам чи Атанны. Тігі Хызыл сугдаң, тізең. Чаада халған парасхан. Харын даа, адын адатчаң оолғы пар. Я, я, кізінің төліөк ползын... Сопыр полып тоғынчаттыр ноо пу пала, — тайағына сөс саанаң пазын икіп турған Кабрис апсах.

— Чо-ох. Позының машиназы. Тоғынарын Сыра районында школа директоры полып тоғынча одыр, — чарыт пирче Косо.

— Тиректір тее. О-о, улуғ пастых полтыр-а, — Кабрис аға пазох тайағына пазырын салған. — Син чи, Косо, Атанға чағын даа нимессің ізе. Синзер ноймаа килтір? — алтынаң көрібіскен Кабрис нанчызын-зар.

— Пістің чонда хайди тіпчелер: «Өкіс хулун ат өс парча, өкіс пала ир пол парча», — көні нандырбин, ибірче Косо.

— Я, я, анзы, ізе, андағ, — пазох, пазын тайағынзар түзіріп, икіп салды Кабрис.

— Кирек піди полған, — хана төзіндегі, хаңанох одырчых полып, хуу иде чызыл парған төгезер пастыр сыххан Косо апсах. — Кил пеер, Кабрис.

Анзы, тайағын ханаа хысти тіреп, өөзінең тыыда ығырап салып, одырыбысты. Хости оолағастар чочайыза түскеннер. Олған тыннығ кізі Косо, поэны чох таа полза. Олғаннар Косоның иптіг үніне дее, хынығ чоохтарына даа хаңанох көнік парған. Аннаңар апсахтың на ибіре солыныс чөрчелер. Чоохчыл апсах. Олаңай даа чоохты нымах-ты ла чілі хоостир.

— Пірсінде Манит туңмамзар ааллап парғам. Ктаранаң хада, — чооғын пастаан Косо, ус парған хаңазын тамызып, — Манитті-де пілчезің син. Онтипнең Хызыл сугда чуртапча. Оларзар пардыбыс. Хаңаалығ. Саңай ла чахайах тузында. Сіліг чир ол, якра. Улуғ арах

ла суу чоғыл, анзы хомай. Син-де, Кабрис, анда полғазың пит. Пілче-зің.

Ол тройса күн полған. Колхоз таа, тамах таарырын тоозып, олох күн Тирең холда пайрам итчеткен. Итсе, хайдағ даа пайрам тир аны. Чаа соондағы хызығыс тузы. Чыллар аар. Мин дее, чаадаң айланып, үр полбаан полғам. Писче ле чыл. Тоғынарын колхозта чылғы хадарып тоғынчатхам.

Тоғасханда, туғаннар, хончыктар стол хаңылы одырғлабысхабыс. Стол чағбан даа полза... Мин көзенек хыриндабын.

Кинетін не чолқа аттар табаны күзүребинен тігірепчеткені истіле түскен. Көзенексер көрібіскем. Маниттің чуртынаң чол кизіре тоң арах чирде Атан нименің чурты нооза. От ол чолқа педрек оолағастар аттарнаң пу ла сиілізе халды. Чахсы күннер турған. Аннаңар чолда тозын угаа хойығ көдіріле түскен. Хаңан күл, чайылып, чирге чады-бысханда, чол хазынзар пір оолах одыр салтыр.

Киден көгенектіг, намачылығ ыстаннығ. Түреңмей арах ах сырайлығ. Чочайа одыр салып, чоғар сөөлінізе халған аттарны харахсынчатхан осхас.

— Иреет, Косо, — ағас чірчеліг холын минзер сунча илееде изірібіскен толдыра ылбырап парған сырайлығ ипчі. — Нимее андар ла көріп одырчазың? Кемні көрчезің?

— Тігі Атанның оолағы ба? — көзенексер көзітчем.

— Ани. Өзіп алза, арығ, кізі полбас. Минің аннаң тиңер оолғымны пылтыр чоо сохтыр. Саңай пиргал пала, — симіс салаазынаң чол хазындағы оолахсар хылаңнат сыххан.

— Пабазы чахсы кізі полған хайза. Адазын көктебеен полар чи... — чапси түскем.

— Ол пабазы, мынзы палазы, — тохтатпинча хобын ипчі кізілер күүлезінде.

— Нименің үчүн сохтыр оолғыңны? — үзү-түбіне түсчем.

— Пу харах чох инейнің, — хости туразар холын сіліклеен ам ол ипчі, — үгүрсүлерін оғырлаан тіп ахтанча. Минің палам хайдаң оғырлабызар, ибде үгүрсүдең не көп ниме чоғыл.

Ол арада чоғартын пазох аттар туйғактарының күзүреені истіле түскен. Оолах, чолох хазында одырып, оларны сағылысчатхан харахтарынаң удурлаан. Мин аны ла көріп одырғам. Чүрегі ат чүтүрізіне

көдіріл килчеткен осхас. Пірееде түрчеге пазын төбін түзірібісче, анаң көрізін пазох күзүрес килчеткен аттарзар апарча.

Мына ирт парирлар чалаңнар. Алнында сарааттығ арам састығ оолах. Адының чилніне чаба паарланып, сараатты хысхаңах хамчынаң үзігі чох ызылатлача. Ады саңайға көбіктен партыр. Оолах пилін хурчи хайдағ-да хызыҗахтың пладын палған салған осхас, анзы чилге, хусхун на ханады ла чили, халбастанча. Пасхалары сала соортын арахтар. Ідөк платтар палғанглап салтырлар. Хай піреезінің пазын күн чахайағы, сиңне чахайахтарнаң үрген пөрігестер сілігепче. Көрерге дее өкер. Чол хазындағы оолахтаң полар, минің дее чүрегім көдірілібіскен.

— И-ик-каа, Чолай. Алнындабын, я! — махтанчығ үннең хысхырча сарааттығ оолах. — Мин поларчыхсың, ма-а? — Хуюн чили парчадып, иртісте Чолайның көңнін түзірчеткен осхас.

— Мына минің оолғым, — махтанча пудурғы ипчі. — Ок, хандыра оолғым чи. Прайзының алнында. Пабазы пу сараатты таап пиртір.

— Ма, Чолай, — иртісте ортызындағы чалаңы оолахха чахайах пөрігес пирді. — Лена үр пирібіскен...

Чолай, ирте халған чалаңнарзар даа көрбин, пөрігесті чапчаң хаап алған. Холында тутхлапча. Сырайында чарых күлімзірес хайына түскен. Анаң ікі холынаң ипти кис салды. Саңай килістіре. Синее не осхас — ипти. Анаң чылтырасчатхан харахтарынаң индіре парыбысхан чалаңнарны хооп чөре халған.

— Ниме анда көрчезің, Косо? — сурча миннең илееде улуғланыбысхан ирен. Пайаадаң сығара ол ла чолзар харахсынчазың, тылаас таа чоохтаспин. Олғаннарны ба? Ойлат чөрзіннер.

— Мин тігі оолахсар көрчем, — нандырдым.

— Хайзы оолах? — көзенексер пастыр килген ирен. — А-а, ол Атанның оолағы. Хайран пала. Ачыстығ даа. Ууңазынаң на хада халдылар. Чоо ирееленчелер. Пірсі киир, мынзы кічиг. О-о, пу даа чааны... Маңат оолах өсче. Хыйға, чағбан чүректіг. Хайдар-хайдарилезек. Кізі полары кічигдөк көрінче, ізе. Үгренирін дее маңат үгренирчеткен осхас. Чыл сай столдаң столға ла сығып одырча. Маңат кізі полар. Пабазын көктир, — ирен миннең хости одырыбысты. — Ам көр, аның на ады чоғыл. Кем агаа пирер. Тігілернің пабазы, харындастары пар. Ат таап пирчелер. А, агаа кем табар. Өкіске... Чуртаста сидік учурир агаа, че Чолай маң пирбес тіп сағынчам. Амох көрінче...

Пу иреннің сөстері чүреемні саңай ачыда пиргеннер. Тура хондым. Түрчениң не аразына поэмының өкіс үлүзі сах піди харах алнында тура түскен. Хан тузы... Үлгү алысчатхан тус. Пабамның суға саайланғаны, ічемнің үреені... Пазох пайда чалчаа чөргенім... Эк, үлүс тее кізее түсчеңөк полтыр чи. Соонаң пу хара айнаның чаазы...

Тасхар сығып, оолахсар пастыр килдім.

— Изен, оолғым.

— Изеннер, — нандырча Чолай.

— Кемнің оолғызың?

— Атанның.

— Таныпчам, таныпчам, оолғым, пабаңны.

Иди теенімде, Чолайның өрінізі тастында чари түскен.

— Че, аннаңар, пабамнаңар, чоохтап пиіңер, — сурын сыххан ол.

— Иирде, оолғым, иирде. Ам ойна, тігі оолахтарох чіли.

— Ат чоғыл, — мөңіссіребіскен ол, пазын төбін түзіріп.

— Сағамох чүген алып ал. Теедігі нымырттар аразында торығ ат полар. Аны тут кил. Изер чоғыл. Анзын поэзың көр, табар ползаң, таап ал. Арғыстарыңнаң ойлат чөр. Хараазына андох кізеннеп саларзың. Чарир? Чарир. Че, пар, — сөледім Чолайға. Анзы, өрінізіне сыдабин, минің дее мойныма хуцахха сегірге тимде полған.

— Улуғ алғыс сірге, ағаң, — чүгенге чүгүр парир.

— Э-э, тохта. Ол аттың поэзының хылығы пар. Ис пеер, — Чолайны тохтадып, адымның оңдайын чоохтап пиргем.

— Чарир, ағаң, — табаны ла хазара халған оолахтың.

Мин, тізең, тураа кіріп, күүлесчеткен улусха хозылғам. Ұр дее полбаанда, Чолай одырғанох орнында чалаң тура түскен. Изер таап алтыр. Көрерге дее сіліг. Изерде одырчатханы чи хайдағ иптіг. Тораат, учазында кізіні сизін салып, пір чирде тур полбинча, чүгүріске чидікпин. Пурнылары тарбайыбыстыр.

Мына чалаңнар чоғар нандыра иртіс парирлар.

— Ок-ка, Чолай ат таап алтыр, — таң хахап парған сараат ээзі, анаң улуғзырхап, хысхырча: — Че, Сараатха чит-а.

Чалаңнар иртібіскенде, Чолай поэзты Тораатты. Ук, мыннаң на көрзем, Тораадым, пу ла соған чіли сиіліп, аттар соона кірді. Адыма за мин ізенгем. Чолайға даа.

Кізее көп ле өрчі кирек пе. Ол кун Чолайға хайдағ ырыс пиргенімні хачанох ундуп салғам. Чолай, тізең, көр — амға читіре сағыста ал чөрче. Аннаң пеер чибіргі артинаң даа чыл ирт парды, неке.

Ат кізідең пасха нимес. Аннаңар пістің чонның тыны — ат, ізе, — тоосча чоогын Косо апсах.

— Анзы андағ чи. Чиитте мин дее ат тынның кізі полғам. — Таң Косоның чоогының өзенін оңнап полбин, таң ыраххыны сағысха кіріп, Кабрис апсах сымзырых ла одырыбысхан.

— Амға теере Тораатнаң на чүгүртіпчеткенге төйбін тіпче Чолай, — хосты Косо. — Пүүн килгенде чи.

— Иди полбин зе, — үндесче Кабрис. — Кізі дее аттаң пасха ба. Пірееде сүрнүкче, пірееде халыхтанча. Тоозылча ба за аттың даа чолы.

— О-о, ат таа адох полған чи ол Тораат. Ундар сіліг чүгүрчең. Чир ле ат соона хал париза, кізі чіли ачырғанып, көксінде кістечең. Хамчы ағаа кирек чоғыл. Ол поэзы пілчең ат соона халарға чарабазын. Ок, ат полған чи Тораат... Чолай даа, ам сизінзем, аннаң пасха хылахтығ нимес. Орта. Чуртасча иди парарға кирек... — тоосча Косо апсах чоогын.

ХОЙ ИДИ

Тоғызох хоостыра Ағырның автобус сағыцаң орнында, тус хысхарадып, аар-пеер пастыр чөрчем. Эрістіг, парчаң тусха ам даа үр.

Піди майыхханча, олған тузымнаң сығара таныс орыннарча пастыр чөр килерге тіп, ээн-көөлче олтырыхсар чол тутчам. Я, Ағырда ирткен күр чылларым. Мындох пастағызын на чазыттыг көөге хаптырған сабыр чүреем, чарых көөленіске...

Ол тустаң пеер илееде чыллар соон сүрістіре Ағыр суунаң хада хайдар-да ырах-ырах ах парыбысханнар.

Пүүн амыр айас күскү кун. Олтырыхтағы аймах ағастар, өрт чалынынаң ораан салып, сымзырых ла тыңнан турғаннар. Олар даа, түген-цзін ибіркіні постарының сілинең хайхадарға тіп, минің көңімзер эріністіг ачырғасты төккеннер.

Мына Ағырның хохчырап парған арығ суун арти парыбысхан тахта, мині хаалағ саанаң абыдып ала, илеңнепче.

Көрзем, суғ озариндағы чарда минөк осхас чалғыс ирен одырча. Итчең нием чохта, пу кізінең пір-ікі сөснең дее тіл алызып аларға тіп,